

Česká a slovenská literárna komparatistika 20. storočia

MILOŠ ZELENKA (PRAHA – ČESKÉ BUDĚJOVICE)

V medzivojnovom Československu sa formovala generácia, ktorú literárna historiografia nazvala „českou školou literární komparatistiky“¹, resp. „pražskou komparatistickou školou“² usilujúcou sa o moderné chápanie porovnávacej literárnej vedy. Prvý vrchol tejto generačnej skupiny, ku ktorej patrili Jiří Polívka (1853–1933), Jan Máchal (1855–1939), Matija Murko (1861–1952) a Václav Tille (1867–1937), spadá síce do rokov 1890–1920, ale aj napriek tomu títo bádatelia po roku 1918 zásadným spôsobom rozvinuli porovnávacie poňatie slovanských literatúr ako integrálnej súčasti literatúry svetovej, kde sa základom stávajú obojstranné literárne relácie medzi Západom a Východom. Dôraz na štúdium folklóru viedol k ustanoveniu nového odvetvia komparatívneho bádania – tematólogie (látkoslovia), čo sa prakticky prejavilo v zostavovaní medzinárodných katalógov, syžetov a motívov (J. Polívka). Nálepka pozitivistickej školy nie je celkom presná, išlo skôr o bádateľov s filologickou a kultúrohistorickou orientáciou, ktorí popri zmysle pre systematizáciu a kritické triedenie faktov realizovali viaceré syntézy opierajúce sa o rozsiahle materiálové výskumy, ale aj o minuciózne analytické interpretácie. Metodický dôraz na väčšinou genetické chápanie literárneho procesu a statickú konštrukciu jeho vývojových schém však smeroval k nedoceneniu metodologických otázok odboru, k určitej redukcii estetickej špecifickosti slovesného textu, ktorá, naopak, stála v popredí záujmu literárnovedného štrukturalizmu.³

Druhá bádateľská generácia, ktorá dozrela v priebehu 30. rokov (J. Horák, O. Fischer, M. Szyjkowski atď.), syntetizovala vo svojich vedúcich

¹ Porov. monografiu S. Wollman: *Česká škola literární komparatistiky (Tradice, problémy, přínos)*. Praha, Univerzita Karlova 1989.

² F. Wollman: *Naše pojetí slovanské filologie a její dnešní úkoly*. Slavia 18, 1947–1948, č. 3, s. 249–264.

³ Podrobnejšie porov. štúdiu M. Zelenka: *Literární věda ve Slovanském ústavu – sedmdesát let činnosti (1928–1998)*. In: V. Vavřínek (ed.): *Slovanský ústav v Praze – 70 let činnosti*. Praha, Euroslavica 2000, s. 70–80.

osobnostiach René Wellkovi (1903-1995) a Frankovi Wollmanovi (1888-1969) poznatky staršej kultúrnohistorickej školy so štruktúralno funkcionalistickým hľadiskom Pražského lingvistického krúžku. Americký slavista českého pôvodu R. Wellek vo svojej metodologickej integrite, ktorá sa odrazila v jeho slávnej *Theory of Literature* (1949, spolu s A. Warrenom) a v monumentálnom projekte *A History of Modern Criticism 1750-1950 I-VIII* (1955-1992), ideálne stelesnil literárnovedné spojenie pražského štrukturalizmu, nemeckého neoidealizmu (W. Dilthey) a husserlovsko-ingardenovskej fenomenológie. Analýza Wellkových filozofických koreňov relativizuje tvrdenie o násilnej cezúre medzi psychologizujúcou líniou českej literárnej vedy a štruktúralno technologickými prístupmi kanonizovanými v 30. rokoch v štruktúralnej estetike.⁴ Podobne F. Wollman ako člen Pražského lingvistického krúžku vychádzal z funkcionalizmu a fenomenologického chápania tvaru. Jeho poňatie eidológie znamenalo tvaroslovne vymedzený výskum žánru a literárneho druhu s prihliadnutím ku genetickým vplyvom a typologickým analógiám.⁵ Wollman už v medzivojnovom období vytvoril špecifický model slovanských literatúr založený na eidologickom (morfologickom) princípe. Jednota slovanských literatúr vychádza z civilizačných koreňov mediteránnej oblasti a s tým je spätá aj bádateľova kritika delenia na Západ a Východ. Morfologické bádanie môže podľa Wollmana prekonať bariéru ideologizácie: z tohto aspektu videl i tradičný antagonizmus najväčších slovanských literatúr – ruskej a poľskej – nie ako rozpor, ale aj ako doklad blízkosti a vzájomného obohacovania sa. Bádateľ sa dotkol aj spoločného základu slovanských literatúr, ktorým je komplementárne postupovanie ústnej slovesnosti a písomne fixovanej literatúry.

Žiaci týchto bádateľov, ktorí začali publikovať už v polovici 30. rokov (J. Heidenreich-Dolanský, K. Krejčí, K. Horálek, J. Hrabák atď.), vytvárali tretiu generáciu českej modernej komparatistiky, do jej formovania však negatívne zasiahla kríza porovnávacieho štúdia na Západe spolu s domácim, v 50. rokoch ideologicky podmieneným odmietnutím komparatistiky ako kosmopolitnej vedy zaťaženej „vplyvológiou“ zakladateľa historickej poetiky A. N. Veselovského. Po roku 1945 prolongovala činnosť druhej i tretej generácie českej modernej komparatistiky, súbežne s nimi sa však presadzovali aj ďalšie výrazné bádateľské osobnosti ako A. Měšťan,

⁴ Porov. monografiu I. Pospíšil – M. Zelenka: *René Wellek a meziválečné Československo. Ke kořenům strukturální estetiky*. Brno, Masarykova univerzita 1996.

⁵ F. Wollman: *Srovnávací věda slovesná v poměru k slovanské filologii (Stav a úkoly slovanské filologie v Československu)*. Část literárněvědná. *Slavia* 50, 1981, č. 4, s. 308.

Z. Mathauser alebo S. Wollman, ktorý prepracoval porovnávacie štúdium žánrového systému slovanských literatúr.⁶

Slovenská komparatistika 20. storočia vyrastala z českých koreňov (českí literárni historici vrátane F. Wollmana a J. Mukařovského prednášali po roku 1918 na Univerzite Komenského v Bratislave) a spoločného česko-slovenského kontextu, ale aj napriek tomu sa tejto inšpirácii vzdala programovým hľadáním nových východísk, hľadáním súvislostí s modernými teoretickými trendmi, a tak zároveň prekračovala doterajší koncept komparatistiky späť s tradičnou „vplyvológiou“ a pozitivistickou faktografiou. Bolo to najmä vedecké dielo Mikuláša Bakoša (1914–1972), obdivovateľa Pražského lingvistického krúžku, ktoré už v medzivojnovom období čerpalo z literármedvednej fenomenológie (R. Ingarden), z technologických škôl (ruský formalizmus) a neskôr aj z viedenského neopozitivismu.⁷ V druhej polovici 20. storočia si slovenská komparatistika, ktorá si dokázala uchovať zmysel pre štruktúrno morfológické hľadiská, vytvárala špecifický vzťah ku komunikatívnym a hermeneutickým modelom: táto línia vyústila do metodológie tzv. nitrianskej školy, kde sa komparatistika pohybovala vo sfére genológie, teórie komunikácie a translológie (najmä F. Miko a A. Popovič, ktorý bol vedeckým aspirantom F. Wollmana atď.).⁸ Druhú vetvu predstavovalo inovačné úsilie svetoznámeho vedca Dionýza Ďurišina (1929–1997), ktorý zavřil rozchod s klasickou komparatistikou a od 70. rokov sa inšpiroval modernou semiotikou, hermeneutikou a matematickými metódami. Vypracovanie novej terminológie a systematiky nahradilo nastávajúcu porovnávaciu literárnu vedu tzv. novou komparatistikou, t. j. teóriou medziliterárnosti a interdisciplinárnym štúdiom svetovej literatúry, ktoré prekračovalo hranice literárnej vedy smerom k politológii, etnológii, kultúrnej geografii a areálovej slavistike.⁹

⁶ Porov. monografiu S. Wollman: *Porovnávacía metóda v literárnej vede*. Bratislava, Tatran 1988.

⁷ P. Michalovič (ed.): *Československý štrukturalizmus a viedeňský scientizmus*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1992.

⁸ Porov. monografiu A. Popovič: *Štrukturalizmus v slovenskej vede, 1931–1949. Dejiny, texty, bibliografia*. Martin, Matica slovenská 1970. Ďalej porov. štúdiu I. Pospíšil: *Slovenský literárněvědný trojúhelník: komparatistika – genologie – translologie*. In: I. Pospíšil (ed.): *Brněnská slovákistika a česko-slovenské vztahy*. Brno, Masarykova univerzita 1998, s. 45–58.

⁹ Porov. štúdiu I. Pospíšil – M. Zelenka: *Komparatystyka, poetyka i literatura światowa (O metodologicznych korzeniach i zależnościach koncepcji zespołu Ďurišina)*. In: E. Kasperski in D. Ulicka (ed.): *Dialog – Komparatystyka – Literatura*. Profesorowi Eugeniuszowi Czapplejowiczowi w czterdziestolecie pracy naukowej i dydaktycznej. Warszawa, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR 2002,

Je zrejmé, že rozvoj štrukturálneho myslenia v medzivojnovom období ovplyvnilo rozvoj porovnávacej metódy a celkové poňatie literárnej komparatistiky, ku ktorej Pražský lingvistický krúžok zachovával rezervovaný vzťah: Jan Mukařovský sa domnieval, že nevyjasnený pomer medzi literárnou teóriou a komparatistikou ako „vplyvologickou“ literárnohistorickou disciplínou odráža dichotómiu synchronie a diachronie vyplývajúcu z absolutizácie imanentného vývoja národnej literatúry ako relatívne uzatvoreného systému, do ktorého zasahujú presahy z ostatných systémov náhodne a nepodstatne. Takisto Roman Jakobson v populárnom článku *Romantické všeslovanstvo – nová slavistika*¹⁰ konštatoval zväšnosť materiálovo extenzívnej slavistiky a porovnávacej vedy, ktoré sa intenzívne rozvíjali v období štátotvorného a emancipačného úsilia väčšiny slovanských národov. Komparatistika Jakobsonovi splyvala s folkloristikou a pozitivistickou látkovedou, s nefunkčným pestovaním slovanskej vzájomnosti, naviac aplikácia porovnávacej metódy je možná iba v lingvistike, kde sa dajú predpokladať koherentné štruktúry založené na objektívnej genetickej závislosti. Tvrdenie, že „štrukturalizmus vo svojom vývoji nestihol rozvinúť rudimentárne prvky porovnávacieho skúmania, ktoré vnútorne obsahoval“,¹¹ je možné vzťahovať na teoretické aktivity J. Mukařovského, ktorý budoval svoju štrukturálnu estetiku iba na interpretácii bohémik. Aj napriek tomu rozpracovanie koncepcie národnej literatúry ako uceleného štruktúrneho systému s presným vymedzením vývojovej a všeobecne estetickej hodnoty pripúšťalo nielen existenciu porovnávacej metódy, ale umožňovalo aj novo definovať jej východiská a ciele: komparácia sa v štrukturálnej estetike vyjavovala ako systematická konfrontácia literárnych štruktúr, v rámci ktorých dochádza k permanentnej sémantickej polarizácii zložiek, pričom tu neexistujú zásadnejšie diferencie medzi medziliterárnym a národnoliterárnym porovnávaním.¹² Vlastným predmetom komparácie sa stáva typologické určenie kompaktných vývojových radov v ich vzájomnej polarite vrátane interdisciplinárnych presahov k iným druhom umenia.

Absencia komparatistického zamerania Mukařovského sa nedá vyvodzovať z prevahy mikrokontextovej analýzy pred makrokontextovým

s. 231–250.

¹⁰ R. Jakobson: *Romantické všeslovanství – nová slavistika*. Čin 1, 1929, č. 1, s. 12.

¹¹ D. Ďurišin: *Teória literárnej komparatistiky*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1985, s. 50.

¹² Porov. štúdiu J. Mukařovský: *Mezi výtvarnictvím a poesii*. In: J. Mukařovský: *Kapitoly z české poetiky* I. Praha, Melantrich 1948.

pozorovaním, resp. negovaním kategórie „vplyvu“, ktorá bola právom zaťažená sémantikou pozitivistickej terminológie. Ako sme už upozornili, tak Mukařovský v polovici 30. rokov v súvislosti s rozvojom štrukturálnej metódy dospel ku „kontextovej rovnováhe“, pričom dôrazom na funkčnú transformáciu javu a nie na jeho genézu nahrádzal pojem vplyvu opisom vzťahu individuálneho autora k dobovému smerovaniu.¹³ Premisy Mukařovského, ktoré zovšeobecňovali porovnávaciu prax štrukturalistickej školy, o. i. aj Jakobsonove verzologické štúdie z oblasti slovanskej metriky, traktovali porovnávacie skúmanie ako najvšeobecnejší metodický postup, ktorý je vlastný nielen pre lingvistu, ale aj pre celú literárnu vedu. Mukařovský nachádzal teoretické zdôvodnenie v spoločnom ciele – v realizácii estetickej funkcie, ktorá zjednocuje jednotlivé vývojové rady aj napriek rozdielnosti materiálu v procese porovnávania a typologicky usúvzťazňuje do štruktúrnej zákonitosti vyššieho rádu. Faktom však zostáva, že komparatistiku ako samostatnú disciplínu s vlastným predmetom skúmania i autchtónnymi metódami Mukařovský uznal až koncom 60. rokov v štúdiu *K dnešnému stavu a výkladům srovnávací vědy literární*,¹⁴ kde tejto oblasti literárneho výskumu priznal určité oprávnenia.

Česká škola literárnej komparatistiky, z ktorej podhubia rástol aj mladý René Wellek získavajúci základy bádateľskej metódy v seminároch O. Fischera, V. Tilleho, V. Mathesia atď., stála na prelome 20. a 30. rokov pod vplyvom van Tieghemovho terminologického rozlíšenia „*littérature générale*“ a „*littérature comparée*“, ktoré bolo významným pokusom o reinterpretáciu výberovej koncepcie „literárnych klasikov“ ako dedičstva pozitivistickej vplyvológie, kde funguje axiologický systém binárnych opozícií (literatúry malé a veľké, literatúry rozvinuté a nerozvinuté, „vysielajúce“ a „prijímajúce“ atď.). Wellek však odmietal chápať vplyv kauzálno-geneticky, t. j. spájať ho s klasifikačným štúdiom prameňov a tiež s jeho absolutizáciou ako axiologického kritéria umeleckej originality. V duchu štrukturálnej metodológie ho zaujímala funkčná transformácia cudzieho vplyvu do domáceho slovesného kontextu, jeho podiel na vývojových tendenciách literárnych štruktúr. Zapájanie motivického vplyvu do vyššieho významového komplexu bolo podľa Wellka nutné sledovať v súvislosti so spôsobom konkrétnej organizácie slovesného materiálu smerujúceho k rôznym realizáciám estetickej funkcie. V nekrológu na

¹³ Podobný názor zaujal R. Wellek v monografickej štúdiu *The Literary Theory and Aesthetic of the Prague School*. Ann Arbor, University of Michigan Press 1969, s. 26–27.

¹⁴ J. Mukařovský: *K dnešnému stavu a výkladům srovnávací vědy literární*. Impuls 2, 1967, č. 10, s. 724–726.

svojho učiteľa V. Tilleho Wellek interpretoval vývoj komparatistiky ako „zápas dvou soupeřících a věčně se vyrovnávajících snah“,¹⁵ t. j. ako konflikt subjektivistického a objektivistického smeru porovnávacej literárnej vedy, zároveň však Wellek nesúhlasil s Tilleho ideálom „vědeckého zkoumání produktů literárních bez ohledu na jejich estetickou cenu“¹⁶ – už iba výber a mechanický popis implikuje hodnotiaci prvok a intenciu subjektu. Z týchto dôvodov Wellek v závere nekrológu pozitívne zaznamenal Tilleho neskorú reakciu proti objektivistickému smeru porovnávacej vedy po roku 1918, ktorá u bádateľa viedla vplyvom čítania o Einsteinovej teórii relativity k radikálnemu skepticizmu a k vedomiu relativizmu hodnôt, konkrétne k nerealizovaniu veľkých koncepcií dejín svetovej literatúry v hlavných myšlienkových a literárnoumeleckých prúdoch. V roku 1958 Wellek v Chapel Hill svoje stanovisko doplnil a rozviedol: rozpor medzi porovnávacou a generálnou literatúrou (vo Wellkovej povojnovej koncepcii voľné synonymum k pojmu svetová literatúra) bol vytvorený umelo,¹⁷ pretože porovnávací metóda nie je bádateľskou výsadou tej najvšeobecnejšie poňatej komparatistiky, ale ako taká je latentne prítomná vo všetkých spoločenských a prírodovedných disciplínach.¹⁸

Wellek s Wollmanom na rozdiel od J. Mukařovského rehabilitovali princíp štrukturálnej estetiky pre porovnávaciu literárnu vedu. Obidvaja predstavovali v Pražskom lingvistickom krúžku štrukturalistov so zmyslom pre literárnu históriu, tzn. pojem štruktúry spájali i s diachróniou. Wollman vo svojej porovnávacíj metóde uplatňoval schopnosť literárnohistoricky systemizovať rozsiahly pramenný materiál, kontextovo ho chápať v širších, často netradičných a originálnych súvislostiach. Sklon k teoretickému zovšeobecneniu ho priviedol ku snahe kriticky sa vyrovnáť so súdobými metódami, ktoré našli svoj výraz vo „vplyvológii“, v učení o jednosmernom pôsobení motívov a tém veľkých literatúr na literatúry malé a nerozvinuté. Eidografia, ktorú bádateľ chápal ako „genetickú súvislosť látok, idejí a forem a v těsném vztahu k historickým činitelům“¹⁹ (najmä sociologickým a estopsychologickým), sa v komparatívnom pohľade

¹⁵ R. Wellek: *Václav Tille jako literární teoretik*. Listy pro umění a kritiku 5, 1937, č. 5, s. 326.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ R. Wellek: *The Crisis of Comparative Literature*. In: W. P. Friedrich (red.): *Proceedings of the Second International Congress of Comparative Literature 1*. Chapel Hill, University of North Carolina Press 1959, s. 149–159.

¹⁸ R. Wellek: *Názov, podstata a dejiny porovnávacíj literatúry*. Slavica Slovaca 3, 1968, s. 121–141.

¹⁹ Porov. pozn. 5.

de dopĺňa so štruktúralno typologickým poňatím, ktorým sa odlišoval od striktného chápania štrukturalisticko-formalistického smeru (R. Jakobson). Tým bádateľ dynamizoval poňatie štruktúry už koncom 20. rokov – ešte pred dokončením metodologickej transformácie ruského formalizmu a českého štrukturalizmu – a zasadzoval ho do historických súvislostí, podobne v rozpracovaní typologického prístupu sa Wollmanovi prisudzuje prioritá pred sovietskou komparatistickou školou (V. M. Žirmunskij), ktorá zahájila skúmanie všeobecných zákonitostí svetového literárneho procesu až v 50. a 60. rokoch.²⁰ Rešpektovanie obojsmerných literárnych relácií medzi latinským Západom a byzantským Východom, škandinávskym Severom a stredozemským Juhom, bádateľ vnášal do porovnávacej metódy moment geografický, ktorý bol dôsledne rozpracovaný až v komparatistických koncepciách na konci storočia (D. Durišin). Frank Wollman dospel na prelome 20. a 30. rokov k názoru, že literárna veda sa ako celok člení na klasickú literárnu históriu (oblasť „littérature comparée“ a „littérature générale“) a eidológiu v zmysle porovnávacej slovesnej morfológie (komparatívne tvaroslovie), pričom eidológia sa ďalej rozpadá na eidografiu (tvaropis) a poetiku chápanú ako teóriu literárnej vedy v užšom slova zmysle. Zatiaľ čo eidografia stelesňuje moment skôr statický, diachrónnou aplikáciou porovnávacieho aspektu pozvoľne prechádza do eidológie ako do dialektického spojenia vzťahov horizontálnych a vertikálnych.²¹

Wollman sa vo svojom ťažiskovom diele *Slovesnost Slovanů* (Praha 1928) pokúsil o „*synopticko-eidografický soubor slovesné tvorby*“;²² tzn. o moderné dejiny slovanských literatúr vo vzájomných vzťahoch a súvislostiach, v tvarových, obsahových a esteticko-filozofických analógiách, ktoré vedecky dokumentujú zrod a narastanie slovanskej vzájomnosti. Wollman systematicky čerpal z nových tendencií literárnej vedy po roku 1918 usilujúcich sa svojím antipozitivismom o objektivizáciu metód a zúženie predmetu svojich výskumov, polemizoval tak s niektorými tézami nemeckých slavistov (Bittner, Pfitzner atď.), ktorí podceňovali samostatnosť slovanských literatúr ako literatúr nerozvinutých v porovnaní s latinsko-germánskym Západom.²³ Wollman konštatoval, že v kultúrnohisto-

²⁰ J. Krystýnek: *Osobnost a dílo Franka Wollmana (K nedožitým devadesátinám)*. Slavia 47, 1978, č. 2, s. 115.

²¹ Porov. pozn. 5.

²² F. Wollman: *Slovesnost Slovanů*. Praha, Vesmír 1928, s. 237.

²³ Diskusiu zhrnul časopis Slovo a slovesnost 2, 1936, č. 4, s. 127–128. Ďalej porov. R. Jakobson: *Usměrněné názory na staročeskou kulturu*. Slovo a slovesnost 2, 1936, č. 4, s. 207–221; F. Wollman: *Literárněvědné metody v Bittnerově knize*

rickom a literárnom vývoji Slovanov dialekticky pôsobia slovanské integračné a diferenciačné dominanty, ktoré sa zo štruktúrneho a tvarového hľadiska prejavujú v texte ako rôzne typy „slavizmov“ (slavizmus cirkevnoslovanský, slavizmus sociálne a mravne reformný, barokový slavizmus, poľský mesianizmus, český austroslavizmus, ilyrizmus, ruské slavjanofilstvo, neoslavizmus, revolučný socialistický slavizmus) vyznačujúci sa okrem iného analogickým spôsobom recepcie cudzích umeleckých vplyvov a myšlienkových filozofických podnetov. Tieto slavizmy nevystupujú iba binárne ako aktualizovaný vzťah medzi dvoma slovanskými literatúrami, ale sú aj všeobecne slovanského (medzislovanského) charakteru, a tým sa podieľajú na konštituovaní sústavy medzislovanskej slovesnosti ako organickej súčasť generálnej (svetovej) literatúry.

Wollmanovo morfológické chápanie svetovej literatúry ako súhrnu tvarov a štruktúr nadmiestneho a nadčasového významu vychádzalo z aplikácie van Tieghemovho pojmu „littérature générale“, ktorý označoval empiricky dokázateľnú štruktúrnú celistvosť, zistenú v konkrétnom kultúrohistorickom areáli. Generálna literatúra tak v prácach nielen západných bádateľov (F. Wollman, A. Ocvirk, I. Hergešić atď.) ovplyvnených Tieghemovým triadickým členením literatúry synonymicky zastupovala svetovú literatúru, ktorá sa tým vzdala predstave výberového panteónu klasikov či mechanickej sume diel. Štruktúrna podstata svetovej literatúry sa neskôr objavuje aj v Ďurišinovej koncepcii eliminujúcej národnú literatúru ako východiskovú kategóriu medziliterárnosti. Podľa slovenského bádateľa môže svetová literatúra existovať iba v podobe vývojovej (historickej) štruktúry, ktorá sa dá akceptovať v každom jave literárneho procesu a ktorá je konštituovaná recepčným subjektom. Ďurišinova semiotická premena historickej štruktúry v rovine komunikácie na kód znamená originálne rozvíjanie československého štrukturalizmu v 60. rokoch minulého storočia (*Problémy literárnej komparatistiky*, 1967), v období všeobecnej kritiky štruktúry, t. j. Jakobsonovej koncepcie binarizmu a jeho tézy o dvojakej artikulácii jazyka. Ďurišinova iniciatíva sa tak dá spojiť s priekopníckou prácou F. Vodičku (*Struktura vývoje*, Praha 1969) a s neskorými štúdiami F. Wollmana, v medzinárodnom meradle s dielami J. M. Lotmana, U. Eca, A. J. Greimasa, C. Bremonda, J. Derridu atď.²⁴

„*Deutsche und Tschechen*“. Slovo a slovesnosť 2, 1936, č. 4, s. 201–207. Obidva príspevky boli prednesené na diskusnom večere Pražského lingvistikého krúžku 7. 12. 1936.

²⁴ P. Koprda: *Ústup od štrukturalizmu ako metodológie literatúry v 60. rokoch*. In: P. Koprda: *Medziliterárny proces I*. Slavica. Nitra, Univerzita Konštantína Filo-

Práve Wollmanove multilaterálne komparácie smerujúce k poznaniu a presnejšej identifikácii medzislovenskej slovesnosti sa stali jedným z inšpiračných zdrojov Ďurišinovej teórie medziliterárneho spoločenstva a medziliterárnych centrizmov vrátane vymedzenia svetovej literatúry. U dvoch bádateľov sú tieto kategórie odvodzované z extraliterárnych javov, Wollman vymedzuje slovanské medziliterárne spoločenstvo a centrizmus etnickou podobnosťou umocnenou antropogeografickými determinantami: „*těsné sousedství, vzájemné styky, podobné životní podmínky, stejný poměr k sousedům*“;²⁵ podobne u Ďurišina podmieňujú medziliterárny proces niektoré literárne kritériá etnické, jazykové, geografické, administratívne vrátane rôznej miery diferencovanosti jednotlivých kultúr. Wollmanove integračné a diferenciačné dominanty, ktoré sa realizujú v historickej následnosti ako slavizmy v zmysle štruktúrneho paradigmatu v syntagmate a ktoré odrážajú proces diferenciácií v rámci integrácie – bádateľ hovorí o cite slovanskej spolupatričnosti ako historickej skutočnosti²⁶ – analogicky odpovedajú Ďurišinovej integračnej a diferenciačnej funkcii spoločenstva, práve medziliterárnosť založená na štruktúrne typologických súvislostiach si kladie za cieľ integráciu rôznorodých literárnych javov do svetovej literatúry. Wollmanova koncepcia medziliterárnosti však viac pripúšťa geneticko-kontaktové vzťahy, ktoré považuje za rovnocenné so štruktúrnou typológiou. Najmä svojim tvarovým východiskom je dielo pre Wollmana predovšetkým „*materiální existenci*“. Centrizmus v Ďurišinovej koncepcii predstavuje typ spoločenstva vzniknutý na základe dlhodobého susedstva ako špecifická forma súžitia, zatiaľ čo samotné spoločenstvo vyplýva skôr z jednoty, podobnosti a tvarových analógií. Centrizmy ako geograficky nadnárodné jednotky väčšinou vznikajú formou konkrétneho „zauzlenia“ na základe nepríbuzenského susedstva, nejde teda o celky vymedzené podobnosťou mentality, hospodárskymi či sociálno-psychologickými determinantami, ale geografickým susedstvom.²⁷ Povedané terminológiou teórie textu, súdržnosť týchto celkov vyplýva zo silne akcentovanej syntaktickej funkcie a oslabenej semantickej „príbehovosti“, preto v centrizme môže synchronne a synkreticky koexistovať pluralizmus „ne-podobných“ tradícií a poetík.

Centrizmy ako prirodzené formy existencie a fungovania svetovej literatúry majú korene v Jaussovej recepcnej estetike založenej na ústretovej

zofa 2003, s. 81–106.

²⁵ F. Wollman: *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské*. Brno, Masarykova univerzita 1936, s. 10.

²⁶ *Ibidem*, s. 39.

²⁷ I. Dorovský: *Balkán a Mediterán*. Brno, Masarykova univerzita 1997, s. 16.

stratégii príjemcu, na horizontoch jeho očakávania.²⁸ Zatiaľ čo v centrizmoch spolu jednotlivé literatúry „susedia“ geograficky i metonymicky na základe vlastného záujmu, ktorý môže byť aj diskontinuitný, v spoločenstvách je medziliterárna komunikácia metaforicky motivovaná. Ďurišinovo členenie veľkých medziliterárnych procesov na medziliterárne spoločenstvá a medziliterárne centrizmy je zároveň diferenciou medzi metaforickou intrakultúrnosťou a metonymickou interkultúrnosťou. Táto diferenciacia v podstate vytvára dva protikladné, komplementárne sa doplňujúce modely svetovej literatúry: prvý vychádzajúci z medziliterárnych spoločenstiev redukuje svetovú literatúru na monokultúrnu jednotu, druhý, opierajúci sa o teóriu centrizmov, vďaka recepčnému aspektu postuluje svetovú literatúru ako pomyselnú polycentrickú množinu, ktorá uchováva individualitu jednotlivých častí, medzi ktorými prebieha výmena literárnych hodnôt ako dialóg, v ktorom sa prijímajúca kultúra dobrovoľne otvára inakosti, aby lepšie porozumela sebe samej.

Takisto v koncepcii svetovej literatúry vyšiel Ďurišin podľa nášho názoru voľne z pojmu F. Wollmana, ktorý tento projekt traktoval v troch rovinách: 1. ako súhrn národných literatúr celého kontinentu, 2. ako hodnotový výber toho najlepšieho, čo vzniklo v národných literatúrach, 3. ako útvar zahŕňajúci vzájomne determinované vzťahy a súvislosti, tzn. geneticky a typologicky podmienené literárne javy, ktoré fungujú v medziliterárnom procese.²⁹ V poslednej dokončenej monografii *Teória medziliterárneho procesu I* (Bratislava 1995) Ďurišin zhrnul tri možné definície svetovej literatúry a zároveň vedy o svetovej literatúre: 1. aditívna, mechanická, priradovacia, z ktorej v tradičnej komparatistike vychádzali historiografické syntézy väčších literárnych celkov, 2. axiologická, výberová, literárnokritická koncepcia založená na platforme obecnej literatúry (littérature générale) a utilitárne prihliadajúca na školské (didaktické) a čitateľské potreby, 3. literárnohistorické poňatie ako prienik a presah predchádzajúcich dvoch kategórií determinované vzájomnou súvislosťou a komplementaritou literárnych javov, ktoré sú výsledkom konkrétneho skúmania medziliterárneho procesu.

²⁸ P. Koprda: *Jaussova recepčná estetika a interkultúrne centrizmy (Medziliterárna komunikácia je otváranie sa prijímajúceho seba)*. Slovak Review 8, 1999, č. 2, s. 153–168.

²⁹ F. Wollman: *Srovnávací metoda v literární vědě*. In: Slované štúdie II. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1959, s. 9–27. Ďalej porov. štúdiu M. Zelenka: *Idee e conenzioni della „letteratura del mondo“ nela scuola ceca di comparatistica litteraria*. I Quaderni di Gaia. Almanacco di letteratura comparata 7, 1996, č. 10, s. 89–100.

Ďurišin v súlade s F. Wollmanom považuje tretie vymedzenie za hlavný objekt porovnávacích výskumov. Novo však koncipuje štruktúru a funkčnosť tohto chápania, dospieva k názoru, že svetová literatúra je konečný medziliterárny fenomén, pohybujúci sa na synchronnej a diachrónnej ose slovesného vývoja. Svetovej literatúre ako vecne fungujúcemu systému odpovedá určitý afinitívny model – pojmová nadstavba ako myšlienkový systém. Vzťah medzi svetovou literatúrou ako takou a teoretickou reflexiou tohto literárneho javu je preto zákonite diferencovaný a premenlivý. Svetová literatúra má v Ďurišinovom chápaní svoj dôsledne ideálny rozmer, stáva sa symbolom integrity ľudského bytia, pretože zahŕňa skúsenosti a výsledky, ktoré literatúra ako umenie nadobudla vo svojom historickom vývoji. Miera jej „svetovosti“ zároveň závisí na „dodatčnom včleňovaní“ hotových diel do literárneho systému. Odtiaľ plynie, ako sme už upozornili, bádateľovo presvedčenie, že svetová literatúra jednako vzniká v procese interpretácie, jednako existuje iba v podobe vývojovej historickej štruktúry, ktorá sa dá anticipovať v každom jave literárneho procesu.

Tvorivým spôsobom nadviazal na Ďurišinovu teóriu medziliterárnosti slovenský komparatista Pavol Koprda vo svojej pozoruhodnej sérii *Medziliterárny proces I–IV* (1999–2003),³⁰ ktorá celkovo mapuje postavenie Ďurišinových postulátov a zvažuje ich metodologický prínos v konfrontácii s diachrónnymi podnetmi literárnej vedy. Logika veci spočíva v dvoch dôvodoch: 1. teória medziliterárnosti vznikala väčšinou na materiáli slovanských literatúr, 2. globalizácia zasahuje aj novo vzniknuté slovanské štáty a paradoxne ich odcudzuje aj voči sebe navzájom, napr. stieraním ich kultúrnej, jazykovej a inej identity. Koprda originálne demonštruje korene Ďurišinovej teórie medziliterárnosti: československý štrukturalizmus medzivojnového obdobia a recepčnej teórie (H. R. Jauss) a smeruje ku kritike vplyvologickej tematológie a genológie, ktorá chápe tému a žáner ako prostriedok dobiehania. Citlivo je tu postihnuté nebezpečie imagológie v zmysle akejsi inovovanej západoeurópskej „*littérature générale*“, ktorá prevádza pod spoločného menovateľa cirkuláciu analogických tém a literárnych obrazov na úkor funkčného štúdia nielen medzislovanskej vzájomnosti, ale aj interkultúrneho medziliterárneho sveta slovanského a

³⁰ P. Koprda: *Medziliterárny proces I. Medziliterárne aspekty staršej literatúry*. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa 1999; *Medziliterárny proces II. Literárnohistorické jednotky v 20. storočí*. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa 2000; *Medziliterárny proces III. Staršia slovensko-talianska medziliterárnosť*. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa 2000; *Medziliterárny proces IV. Slavica*. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa 2003.

neslovanského (napr. medzikontinentálne interkultúrne literárne spoločenstvo). Koprda knižná séria, ktorá je v súčasnom česko-slovenskom kontexte ojedinelá, kriticky reinterpretuje Ďurišina, Mukašovského a aj Wollmana tak, že štrukturálne východiská spája so semioticko-komunikačným rozmerom. Koprda, tak ako aj Ďurišin konštatuje, že štúdium individuálneho textu nestačí a že dielo sa musí vidieť ako priesečník a produkt medziliterárnych síl a sústredivých kultúrnych súvislostí. Na druhej strane, Koprda reflektuje určité nebezpečie, že dôraz na slovesnú makroštruktúru, na vonkajší priestor „medzi literatúrami“ a nie na dianie a pnutie „vnútri literatúr“, t. j. na interpoeticitu viedol k obsahovej systemizácii, k určitému „uzátvorkovaniu“ reálnych proticentristických a antigeneralizačných prúdov v samotnom texte, ktoré mali zabrániť tomu, aby kategórie medziliterárnosti produkovali úhľadné štruktúry (ako to napr. na štrukturalizme kritizoval dekonštruktivizmus) tvorené aditívnymi súbormi diel.

Česká a slovenská komparatistika, ktorej najvýznamnejší predstavitelia boli priamymi žiakmi F. Wollmana a aj spolupracovníkmi a kolegami D. Ďurišina, smerovala od geneticko-kontaktologickej komparatistiky k typológii a k využívaniu filozofických podnetov (fenomenológia, hermeneutika atď.), ale vždy spájala porovnávaciu metódu s prístupom smerovým a predovšetkým genologickým. Aj keď reaguje na súčasný metodologický pohyb, tzn. ústup od formalisticko-štrukturálnych teórií v prospech sociálnopolitických a kulturologických výskumov, uchováva si filologický kontakt s konkrétnym textom. Porovnávacía literárna veda je tu chápaná ako integrálna vetva dejín literatúry realizovaná vo vzťahoch v nadnárodnom kontexte, ktorej jadrom sa stáva historická poetika v diachrónnom i synchrónnom poňatí. Tým zastáva vyvážené stanovisko v spore, či komparatistiku definovať ontologicky, alebo epistemologicky, tzn. skôr inštitucionálne, v zmysle etablovaného univerzitného odboru vymedzeného objektom a metódami skúmania alebo porovnávacie štúdiá voľne chápať ako „komparovanie“, ako určitý typ intelektuálnej reflexie, ktorá komunikačne prepája jednotlivé oblasti vedenia ako ich vedomý sprostredkovateľ.³¹ Česká a slovenská komparatistika prispela najmä k rozpracovaniu teórie medziliterárnosti, ktorú Ďurišin v nadväznosti na F. Wollmana preniesol od štrukturálnych východísk k sémiotike ako

³¹ Porov. štúdiu M. Zelenka: *Hermeneutische und dekonstruktivische Auffassung der Weltliteratur – ein Ausweg aus der Krise?* In: J. Koška a P. Koprda (red.): *Koncepcie svetovej literatúry v epoche globalizácie. Concepts of World Literature in the Age of Globalisation*. Bratislava, Ústav svetovej literatúry SAV 2003, s. 155–167.

k univerzálnej metodológii kultúry, ale aj k teórii recepcie a intertextualite. Teória medziliterárnosti, ktorá vysvetľuje individuálnu hodnotovosť javov z jej vývojových zákonitostí, sa tak nestáva prostriedkom intertextuálneho generovania uzatvorených výskumov, ale metodologickou inštrukciou interpretujúcou medziliterárnosť ako proces nekonečného označovania a nahradzovania jedných kultúrnych jednotiek a kódov druhými.